

על הפרשה

❖ תורה מחשבה ומוסר ❖ בלק ❖ י' תמוז תש"פ ❖

פרשת השבוע

"ויקם בלעם בבקר ויחבש את אתנו וילך עם שרי מואב" (כב, כא).

"אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב" (כד, יז).

אמרו חז"ל (שמות רבה ל, כד) שאלו ישראל לבלעם אימתי תהיה ישועה, אמר להם "אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב", אמר להם הקב"ה זו היא דעתכם, אין אתם יודעין שסוף בלעם יורד לגיהנם ואינו רוצה שתבא ישועתי, אלא היו דומים לאביכם שאמר "לישועתך קויתי ה'" וכו' צפה לישועה שהיא קרובה, לכך נאמר "כי קרובה ישועתי לבא" (ישעיה נ, א).

ביאר הגאון ר' דניאל מושיבין זצ"ל (מתלמידי קלם), בלעם וישעיה שניהם ראו וצפו את הגאולה, אלא שבלעם אמר שהיא רחוקה, וישעיה אמר שהיא קרובה וכל רגע היא יכולה להיות.

וההבדל הוא, כי אצל בלעם היה מושג זה קיים רק בהכרה השכלית, שאין לה שייכות ליום שהוא נמצא בו, והגאולה לא תפריע לו להמשיך במעשיו.

וזה טבע האדם שמחפש תמיד אחרי דרכים שאפילו בהישארו מאמין שלא יהיה לזה השפעה מכריעה על כוחות נפשו, ולכן הוא מעביר את עניני האמונה למרחקים, וזה לא נוגע לחיי היום יום שהוא נמצא בהם עכשיו.

אבל יש לנו להאמין ולהתנהג כפי שישעיה אמר "כי קרובה ישועתי לבא", שהישועה והגאולה ממש נמצאת קרובה אלינו, ומתוך הרגשה כזו יש לחיות את הימים, ואמונה כזו ודאי שהיא משפיעה על המחשבה והמעשה.

פירש רש"י, מכאן שהשנאה מקלקלת את השורה, שחבש הוא בעצמו. אמר הקדוש ברוך הוא, רשע, כבר קדמך אברהם אביהם, שנאמר (בראשית כב, ג) וישכם אברהם בבקר ויחבש את חמורו.

ביאר הגאון ר' אליעזר קאהן זצ"ל (מתלמידי נובהרדוק), שאין הכוונה שאברהם קדמו בזמן, אלא הכוונה שקדמו במעלה, כי הזריות של בלעם לא נבעה מאותו גורם שזירז את אברהם.

זריותו של אברהם נבעה מאש פנימית הבערת לעשות רצון ה', אבל זריותו של בלעם נבעה ממידת השפלות והרוח גבוהה, ואף שזה נראה זריות, אין זה אלא העדר רצון להתגבר על המידות הרעות המושרשות בו, עד שנמשך אחריהן בלי שליטה ומעצור.

וכמו שכתב השו"ע (או"ח א, א) יתגבר כארי לעמוד בבוקר לעבודת בוראו, וביאר הט"ו, שעיקר הגבורה הוא כנגד היצר הרע כמו שאמרו איזהו גבור הכובש את יצרו. כי כל מה שאינו נגד היצר ר אינו גבורה כלל, אלא חולשה של יצרים, וכפי שאנו רואים בכל העולם שכל אחד רץ וזריז למלא את רצונותיו, אבל אין זה זריות הנובעת מגבורה, אלא ההיפך היא מתוך חולשה המונעת אותו מלעמוד כנגד היצר.

וכן להלן בלעם אמר "הן עם כלביא יקום" (כג, כד), ואמרו חז"ל (מדרש רבה, כ) אין

אומה בעולם כיוצא בהם, הרי הן ישנים מן התורה ומן המצוות ועומדין משנתן כאריות וחוטפין קריאת שמע וממליכין להקב"ה ונעשין כאריות. והיינו, שכל זריותם לעמוד כאריות הוא מפני שכבר בשעת שכיבתם הם ישנים מתוך התורה והמצוות, ולכן מיד בקומם הם זרזים לעשות רצון ה'.

"ויחר אף בלק אל בלעם ויספק את כפיו ויאמר בלק אל בלעם לקח איבי קראתיך והנה ברכת ברוך זה שלש פעמים וגו' ויאמר בלעם אל בלק הלא גם אל מלאכך אשר שלחת אלי דברתי לאמר אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב לא אוכל לעבר את פי ה'" (כד, י-ג).

יש להתבונן למה התרגו בלק על בלעם כל כך ומה היה החרי אף הגדול הזה, הלא מיד כשבא בלעם אצלו, אמר לו בלעם שהוא לא יכול לדבר מאומה בלי רצון ה', ואם כן מדוע כעס בלק על בלעם.

ביאר זאת הבית הלוי (מואב ב"בית יצחק" עה"ת) בדרך נפלאה. כשאדם אומר לחבירו שלא יכול לעשות דבר מסוים יש בזה שני אופנים, ובדרך משל, אם יאמר לחבירו קח סכום כסף גדול ותכה אדם מכובד על פניו, חבירו ישיב לו שאינו יכול לעשות כזה דבר. ואם יאמר לו קח סכום כסף ותזין את הקיר, גם בזה חבירו ישיב לו באותו מטבע לשון שאינו יכול לעשות דבר זה. אבל אף שהתשובה וזה, אבל משמעות התשובה היא שונה, שהרי הוא יכול להכות את מי שיחפזין, אלא שרוחו ושכלו לא יתנו לו לעשות דבר זה, אבל להזיז קיר הוא אינו יכול אף אם ירצה.

"אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב לא אוכל לעבר את פי ה'" (כד, ג).

אמרו חז"ל (אבות ה, יט), כל מי שיש בידו שלשה דברים הללו מתלמידיו של אברהם אבינו ושלשה דברים אחרים מתלמידיו של בלעם הרשע, עין טובה ורוח נמוכה ונפש שפלה מתלמידיו של אברהם אבינו, עין רעה ורוח גבוהה ונפש רחבה מתלמידיו של בלעם הרשע.

ופירש רבינו יונה, שהתנא לא קיצר וכתב כל מי שיש בידו ג' דברים אלו הוא מתלמידיו של אברהם וכן ההיפך מתלמידיו של בלעם, כדי שלא נחשוב שיש עוד מידות באדם ורק ג' מידות הללו הם סמל לתלמידיו של אברהם, ואין זה כך, אלא ג' מידות הללו הם כוללים את כל המידות שבאדם, ולאדם שיש עין טובה ורוח נמוכה ונפש שפלה הוא מושלם בכל מידותיו, וכן ההיפך ח"ו הוא מתלמידיו של בלעם.

עורר על כך המשגיח ר' יחזקאל לוינשטיין זצ"ל, שברוך כלל אדם חי בהשקט ושלוה ובטוח שאין לו שייכות כלל למידותיו הרעות של בלעם, אבל יש להתבונן שכאשר התורה מציינת את מדותיו של בלעם, אינה מביאה הרבה ראיות לגודל רוע מדותיו, אלא מפרט אחד אנו למדים את כל מצבו, וממה שאמר "אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב" למדנו שנפשו רחבה ומחמד ממוון, וכן שאר מדותיו נלמדו ממושפט אחד שאמר.

ומכאן יש ללמוד שכדי לדעת ולהכיר מדותיו של אדם לא צריך מעשים מרובים והוכחות שונות, אלא ממעשה אחד נלמד להכיר מדותיו היאך

הם.

ועוד יש להתעורר, שאף אצל בלעם לא נתגלו מדותיו הרעות במשך חייו אלא רק לאחר שקיבל את הזמנת בלק לבוא לקלל את ישראל, וכפי הנראה לא ראו בו מידות אלו אצלו לפני כן, כי המדות טמונים עמוק בקרבו ואין לדעת אם בעל מדות הוא או לא רק בשעת נסיון, שאז מגלה האדם את מדותיו אם הוא מתלמידיו של אברהם או ח"ו ההיפך.

"וישב ישראל בשטים ויחל העם לזנות אל בנות מואב" (כז, א).

אמרו חז"ל (ספרי, קלא) אין ישיבה בכל מקום כי אם קלקלה, שנאמר וישב העם לאכל ושתו ויקומו לצחק (שמות לב, ו) ואומר וישבו לאכל לחם וגו' (בראשית לז, כה).

ביאר הגאון ר' אליעזר שולביץ זצ"ל (מתלמידי מרן הגרי"ס) שבכל מסעותיהם כתוב "ויחזנו", אבל כאן כתוב לשון "וישב". ולשון חניה הוא לשון ארעי, והרגישו עצמם בכל מקום כגרים, והיו עניהם נשואות לשמים שישמרם מכל רע, ולכן לא חשבו על מחשבת עבירה כלל, אבל כשהגיעו לשיטים היו במצב של ישיבה, שהוא מלשון קביעות, שאדם יושב במקומו בשלוה והשקט, ואז נכנס בהם רוח שטות לעבור עבירות.

ותחילת פיתוי היצר אצל האדם הוא לפתות אותו על בקשת המנוחה והשלוה, ועל ידי כן יחשוב האדם את עצמו כתושב הקבוע כאן בעולם, וכאילו כל עיקר ביאתו לזה העולם הוא כדי לאכול ולשתות ולהתענג, והוא הפתח שאפשר לרדת על ידו למודריגה התחתונה ממש.

התחתונה בסולם, וודאי שאם נשאר במדרגה ואינו עולה ללמעלה הוא מורד באדונו, ולכן אמרו "נגיד שמה אביד שמה" שאם לומד תמיד שלא לשמה אלא רק כדי שיתפרסם למרחוק סופו שיאבד ממנו גם השם הראשון שהיה לו מקודם.

אבל שמה אמר האדם מאחר שאי אפשר שבתחילת הלימוד שיהיה לשמה לכן לא אלמד בכלל, על זה אמרו "ודלא יליף קטלא חייב", שמי שלא לומד ולא נתחיל לעלות כלל בסולם הוא מתחייב בנפשו.

אלא שכתב (נפש החיים, ג) שהבטחת חז"ל שמתוך שלא לשמה בא לשמה, אין כוונתם לומר שאם ילמד הרבה שלא לשמה בסוף ילמד כל הזמן לשמה, אלא שבכל פעם שהוא לומד בקביעות כמה שעות רצופות, אף שתחילת לימודו היה שלא לשמה, על כרחך יהיה לו זמן מועט במשך שעות אלו שתהיה כוונתו בהם לשמה.

ה. וכתב הרמב"ם (תלמוד תורה, ג, ה), תחלת דינו של אדם אינו נידון אלא על התלמוד ואחר כך על שאר מעשיו, לפיכך אמרו חכמים לעולם יעסוק אדם בתורה בין לשמה בין שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה. וכן כתב ב"ח (תשובה, י, ה), כל העוסק בתורה כדי לקבל שכר או כדי שלא תגיע עליו פורענות הרי זה עוסק שלא לשמה, וכל העוסק בה לא ליראה ולא לקבל שכר אלא מפני אהבת אדון כל הארץ שצוה בה הרי זה עוסק בה לשמה, ואמרו חכמים לעולם יעסוק אדם בתורה ואפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה.

ויש לבאר מדוע השמיט הרמב"ם את הדין של קיום המצוות שלא לשמה, ונקט כן רק בלימוד התורה, והלא בגמ' אמרו זאת אף לענין קיום מצוות.

ובאגלי טל (שם) כתב ליישב, שיש טועים שאמרו שמי שמתענג ושמה בלימודו ומחדש חידושים אין זה לימוד לשמה, וצריך ללמוד רק לשם המצוה, אבל לא טעות גדולה, ואדרבה השמחה וההנאה בלימוד הוא חלק מהמצוה, כדי שדברי תורה יהיו נבלעין בדמו, ועל ידי ההנאה מהלימוד הוא נהיה דבוק בתורה.

ואמת כי מי שלומד רק לשם ההנאה והתענוג שלו זה נקרא שלא לשמה, אבל אם לומד לשם מצות לימוד אלא שיש לו הנאה מכך, הרי זה לימוד לשמה כי גם התענוג הוא חלק מהמצוה.

והנה הרמב"ם פסק (שופר, ב, ד) שמצוות צריכות כוונה, אבל בכפאוהו ואכל מצה פסק שיצא (מצה, ו, ג) כיון שהיה לו הנאה מהאכילה, וכמו מתעסק בחלבים ועריות שחייב כיון שנהנה (כן ביאר הכסף משנה בשם הר"ן).

ולכן יש חילוק בין מצוות ללימוד תורה, שבמצוות אם מקיימם שלא לשמה ושלא בכוונת מצוה כלל [וכמו שאמרו בפסחים (ג, ב) שמי שבטל כל השנה ממלאכה מקיים מצוה אם בטל בערב שבת אף בלא כוונת מצוה כלל], אינו מקיים מצוה כיון שמצוות צריכות כוונה, אבל בתורה כיון שיש לו הנאה מהלימוד והיא חלק מהמצוה, אף אם לא כוון למצוה מקיים בזה מצוה, וכמו בכפאוהו לאכול מצה כיון שנהנה.

ו. והגרש"ז איערבאך זצ"ל (ישורון טו, עמ' שעשה) כתב ליישב באופן אחר, שיש לחלק בין מצוות שתכליתן מצוותם היא העשייה לבין מצוות שתכליתן היא בתוצאה, וכגון אדם שהלך והציל את חברו הטובע בנהר אף שלא חשב בשעת ההצלה כלל למצוה, נחשב שקיים את המצוה, וכן אם נתן פרוטה לעני קיים מצות צדקה אף שלא כוון כלל למצוה, כיון שתכלית מצוות אלו היא בתוצאתם, אבל יש מצוות שהעיקר הוא בעשייתם, וכגון להניח תפילין וליטול לולב, שבמצוות אלו אם לא כוון בעשייתם לא קיים מצוה למ"ד שמצוות צריכות כוונה.

ולכן בתלמוד תורה, שעיקר המצוה היא ידיעת התורה, ולכן אין המצוה רק במעשה הלימוד עצמו אלא בתוצאה שיוצרת לעליה, שאין סברה בעולם שיכעס עליו על שהוא עולה דרך מדרגות הסולם ולא קפץ בקפיצה אחת ללמעלה, וכן הוא הלימוד שלא לשמה, שהוא כמדרגה

א. אמר רב יהודה אמר רב, לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות ואף על פי שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה, שבשכר ארבעים ושנים קרבנות שהקריב בלק מלך מואב זכה ויצתה ממנו רות, ויצא ממנו שלמה שכתוב ביה אלף עולות יעלה שלמה (סוטה מז, א. ופסחים נ, ב).

ולכא"ו דבריו סותרים מה שאמרו "כל העוסק בתורה שלא לשמה נעשית לו סם המות" (תענית ז, א). וכן אמרו "מרגלא בפומיה דרבא, תכלית חכמה תשובה ומעשים טובים, שלא יהא אדם קורא ושונה ובוטט באביו ובאמו וברבו ובמי שהוא גדול ממנו בחכמה ובמנין, שנאמר ראשית חכמה יראת ה' שכל טוב לכל עושיהם, לעושים לא נאמר אלא לעושיהם, לעושים לשמה ולא לעושים שלא לשמה, וכל העושה שלא לשמה נוח לו שלא נברא" (ברכות יז, א).

ובתוס' (בברכות ותענית) כתבו ליישב, שיש לחלק בין אם לומד על מנת שיכבדוהו חבריו, שעל זה אמרו מתוך שלא לשמה בא לשמה, לבין אם לומד על מנת לקנטר שעל זה אמרו שנעשית לו סם המות.

וכתב המהרש"א (ח"א הוריות י, ב) שאצל בלק לא היה זה על מנת לקנטר אף שכוונתו היתה להזיק לישראל, כיון שעשה זאת מחמת שפחד מהם והיה זה לטובתו, והוא דומה ללא לשמה שמחפש לקנות לו שם וכדו'.

ב. ויש לחקור האם יש מעלה בעצם הלימוד ועשיית המצוות שלא לשמה, אלא שבנוסף לכך יש מעלה שבסוף על ידי עשייתו יבוא לעשותם לשמה, או שכל מעלת השלא לשמה הוא מפני שיבוא על ידם ללשמה, אבל אין בהם עדיין תועלת, אלא שעשייתם נצרכת כדי שיוכל להגיע על ידם ליד קיום לשמה.

ובאגלי טל (בהקדמה) כתב להוכיח מקרבנותיו של בלק, שודאי שבלק לא היה בא על ידם ללשמה ובכל זאת קיבל עליהם שכר, ועל כרחך שיש מצוה בעצם עשייתם אף שלא יבוא כלל ללשמה, אלא שמי שמקיים את המצוות שלא לשמה, יש לו מעלה שבסוף יבוא ללשמה [וכן כתב בשו"ת משיב דבר א, מד].

ג. אמנם בשו"ת מהר"ח אור זרוע (קסג) הביא את דברי ר"ת שיש שני סוגי לשמה (וכדברי התוס' לעיל), שאחד מותר והשני אסור. וכתב, שהוא סובר שכל שלא לשמה הוא עבירה, אלא שהיא עבירה שהותרה כי סופה לבוא לידי מצוה, וכמו שהתירו להציל אשה בנהר ולפקח גל בשבת, ולכן מי שמקשה ערפו לעולם לא יעשה מצוה ונוח לו שלא נברא.

ומבואר מדבריו חידוש גדול, שאף שלומד כדי שיכבדוהו הרי זה עבירה, אלא שהותר לו לעשות כן כי על ידי זה יגיע בסוף ללמוד ולקיים את המצוות לשמה.

והנה אמרו חז"ל (נדרים פא, א), "מי האיש החכם ויבן את זאת וגו' על מה אברה הארץ", דבר זה נשאל לחכמים ולנביאים ולא פירשוהו, עד שפירשו הקדוש ברוך הוא בעצמו, דכתיב ויאמר ה' על עזבם את תורת וגו', אמר רב יהודה אמר רב שאין מברכין בתורה תחלה.

ופירש רבינו יונה (הובא בר"ן), שלא היתה התורה חשובה בעיניהם כל כך שיהא ראוי לברך עליה שלא היו עוסקים בה לשמה ומתוך כך היו מזלזלין בברכתה.

ודבריו צ"ב, שהרי אמרו לעולם יעסוק אדם בתורה שלא לשמה, ולמה קבלו עונש גדול כ"כ על זה.

וביאר בשו"ת אגרות משה (או"ח א, כ) שרבינו יונה סבר שכל המעלה של הלימוד שלא לשמה הוא משום שיבוא ללמוד לשמה, אבל הקב"ה שיוודע עתידות ועמקי הלב ידע שהם היו שקועים כ"כ במחשבת הרעה ולא יבואו לעולם לידי לימוד לשמה, ולכן נענשו על זה.

ד. וכן כתב הגאון ר' חיים מוואלוין זצ"ל (רוח חיים אבות א, ג, א) לבאר את דברי חז"ל "נגיד שמה אביד שמה" ודלא מוסיף יסיף, והמשיל זאת למלך שציוה על עבדו לעלות לעליה, שאין סברה בעולם שיכעס עליו על שהוא עולה דרך מדרגות הסולם ולא קפץ בקפיצה אחת ללמעלה, וכן הוא הלימוד שלא לשמה, שהוא כמדרגה

בלעם בברכותיו אמר על ישראל "לא ישכב עד יאכל טרף ודם חללים ישתה" (כז, כד). ופירש רש"י, לא ישכב בלילה על מטתו עד שהוא אוכל ומחבל כל מוזק הבא לטרפו. כיצד, קורא את שמע על מטתו ומפקיד רוחו ביד המקום, בא מחנה וגייס להזיקם, הקדוש ברוך הוא שומרם ונלחם מלחמותם ומפילם חללים.

וחיוב ק"ש על המטה למד זאת רבי יוסי (ברכות ד, ב) מהפסוק "רגזו ואל תחטאו אמרו בלבבכם על משכבכם ודמו סלה", והיינו שיאמרו מה שכתוב בו "על לבבך" ואח"כ דומו בשינה (רש"י).

ועוד אמרו (שם, ה, א) כל הקורא קריאת שמע על מטתו מוסיקין בדילין הימנו.

ובטור ובשע"ו (או"ח, רלט) כתבו שיקרא קריאת שמע ואחר כך יברך המפיל. אולם ברמב"ם (תפילה ז, א-ב) משמע שמברך המפיל קודם.

וביאר המגן אברהם (וביתר ביאור בפמ"ג) שמחלוקתם תלויה בטעם אמירת ק"ש, שהטור סבר שהוא מפני שצריך לומר דברי תורה קודם שיישן וכדברי רבי יוסי שלמד חיוב זה מהפסוק "אמרו בלבבכם על משכבכם", ולכן יש לומר ק"ש קודם המפיל, שלא יהיה הפסק בין הברכה לשינה. אבל הרמב"ם סבר שהוא מדין שמירה וכמו שאמרו בגמ' שמזיקים בדילין הימנו, וכיון שהוא משום שמירה אין בכך הפסק בין הברכה לשינה [כיון שגם בהמפיל יש בברכתה תפילה על שמירה]. והוסיף שכבר נחלקו בזה בירושלמי (ברכות דף ו, א), אם לא נרדם האם יחזור ויקרא ק"ש שוב עד שירדם או שיאמר את פסוקי השמירה, וזה תלוי בנדון זה, שאם ק"ש היא משום שמירה אפשר לחזור ולקוראה שוב עד שיישן ואין בכך הפסק לברכה [ועי' באלה רבה שסבר שלכו"ע הוא משום שמירה].

וכשית הרמב"ם כן משמע אף בתוס' (חולין קה, א) שכתבו שאין לברך על ק"ש שעל המטה כיון שאין מברכין על דבר שהוא לצורך האדם. ומשמע שהוא מטעם שמציל עצמו מן המזיקין.

ועוד אמרו (שם) שתלמיד חכם אין צריך שיאמר ק"ש שעל המטה, ונחלקו הראשונים בטעם דין זה. רש"י כתב, שרגיל במשנתו לחזור על גרסתו תמיד דיו בכך. אבל רבינו יונה כתב שהוא מפני שתורתו משמרתו, וכמו שפטריו מלשלם מס העיר כיון שאין צריך שמירה (ב"ב ח, א).

ולכא"ו הם נחלקו בטעם החיוב של ק"ש, שרש"י סבר שהוא מפני שצריך לומר ד"ת קודם שיישן, ולכן ת"ח שחזר תמיד על משנתו אין צריך, ורבינו יונה סבר שהוא מצד שמירה ולכן ת"ח פטור כיון שאינו צריך שמירה שתורתו משמרתו.

וכן יש לדייק מדברי רבינו יונה לקמן (שם), שביאר מה שהקשו בגמ' איך מותר לומר פסוקים קודם השינה והלא אין מתרפאין בדברי תורה, ותרצו שלהגן מותר. וביאר רבינו יונה שלא הקשו כן על ק"ש, מפני שפסוקים אלו אינו אומר אותן לעולם לשם חובה והם של שמירה ונראה כמו שמתרפא בדברי תורה, אבל בק"ש שדרך הוא לאומרו לשם חובה אינו נראה כמתרפא בדברי תורה. ומבואר מדבריו, שגם ק"ש היא משום שמירה אלא שכיון שאומרה תמיד אינו נראה כמתרפא על ידה.